

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روش نقد لفظی احادیث در جواهر الکلام

دکتر علی اکبر حبیبی مهر

دانش آموخته دانشگاه علوم اسلامی رضوی

دکتر سید علی دلبری

دانشیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی

دکتر سید جعفر علوی

استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی

مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی

سرشناسه: حبیبی مهر، علی اکبر، ۱۳۶۷-

عنوان و نام پدیدآور: روش نقد لفظی احادیث در جواهرالکلام/ علی اکبر حبیبی مهر، سید علی دلبری، سید جعفر علوی؛ ویراستار امیرحسین فرامرزی.

مشخصات نشر: مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مرکز پژوهش، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۲۸۴ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۴۴-۶۵-۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۶۹-۲۸۴.

موضوع: صاحب جواهر، محمدحسن بن باقر، ۱۲۰۰؟-۱۲۶۶ق. جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام -- نقد و تفسیر

موضوع: احادیث شیعه -- نقد و تفسیر

Hadith (Shiites) -- Texts -- Criticism, interpretation, etc.

شناسه افزوده: دلبری، سیدعلی، ۱۳۴۷-

شناسه افزوده: علوی گنابادی، سیدجعفر، ۱۳۵۲-

شناسه افزوده: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مرکز پژوهش

رده‌بندی کنگره: BP ۱۲۸

رده‌بندی دیوبی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۸۶۹۱۶۰۱

روش نقد لفظی احادیث در جواهر الکلام

نویسندگان: دکتر علی اکبر حبیبی مهر (دانش آموخته دانشگاه علوم اسلامی رضوی)،

حجج اسلام دکتر سید علی دلبری (دانشیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

و دکتر سید جعفر علوی (استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

داوران علمی کتاب: حجج اسلام حسن نقی‌زاده (استاد دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد)،

دکتر محمد امامی (دانشیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی) و دکتر سید ابوالقاسم حسینی زیدی (استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

ویراستار: امیرحسین فرامرزی

طراح جلد: محبوبه درودی

چاپ اول: دی ۱۴۰۰

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

قیمت: ۸۵۰۰۰ تومان

حروف‌چینی و صفحه‌آرایی: واحد نشر مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی

مسئول آماده‌سازی و نشر: علی اصغریار

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

مرکز توزیع: مشهد مقدس، حرم مطهر، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی

صندوق پستی: ۹۱۷۳۵ - ۱۹۹۳ تلفن و دورنگار: ۰۵۱-۳۲۲۳۶۸۱۷

www.razavi.ac.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۹	 سخن ناشر
۱۱	 مقدمه
۱۷	 بخش اول: کلیات
۱۷	 فصل اول: مفاهیم
۱۷	 مبحث اول: حدیث در لغت و اصطلاح
۱۹	 مبحث دوم: سند در لغت و اصطلاح
۲۰	 مبحث سوم: متن در لغت و اصطلاح
۲۱	 مبحث چهارم: تعریف لغوی و اصطلاحی نقد
۲۲	 مبحث پنجم: مفهوم روش نقد لفظی متن حدیث
۲۳	 فصل دوم: جایگاه نقد متن حدیث
۲۳	 مبحث اول: جایگاه حدیث
۲۶	 مبحث دوم: ضرورت نقد لفظی متن احادیث و ادله آن
۲۹	 فصل سوم: شناخت نامه صاحب جواهر
۲۹	 مبحث اول: تبارنامه و ولادت
۳۱	 مبحث دوم: جایگاه علمی
۳۴	 مبحث سوم: خدمات علمی، فرهنگی و اجتماعی
۳۷	 مبحث چهارم: تاریخ وفات و آرامگاه صاحب جواهر
۳۸	 الف) معرفی مرتضی انصاری برای مرجعیت پس از خود

۴۰	ب) اندکی از علم جعفر: نزد صاحب جواهر
۴۳	فصل چهارم: شناخت نامه جواهر الکلام
۴۳	مبحث اول: معرفی جواهر الکلام و انگیزه تألیف
۴۶	مبحث دوم: جواهر الکلام از نگاه عالمان و تأثیرش بر فقیهان
۵۱	مبحث سوم: چگونگی بحث و سبک استدلال
۵۴	مبحث چهارم: جایگاه احادیث و نقد آن در کتاب جواهر الکلام
۵۹	بخش دوم: روش‌های نقد لفظی حدیث از نگاه صاحب جواهر
۶۰	فصل اول: اضطراب در متن حدیث
۶۱	مبحث اول: مفهوم‌شناسی اضطراب
۶۱	مبحث دوم: پیشینه پژوهش‌های مرتبط با موضوع اضطراب در حدیث و ضرورت پرداختن به این موضوع
۶۳	مبحث سوم: اصل عدم اضطراب از نظر صاحب جواهر
۶۶	مبحث چهارم: عوامل اضطراب
۶۶	گفتار اول: اشتباه راویان
۶۶	الف) بیان نکردن سبب صدور حدیث
۶۸	ب) اشتباه راویان در شنیدن صحیح الفاظ معصوم
۶۹	ج) تصرف راویان
۷۰	گفتار دوم: اشتباه ناسخان
۷۲	مبحث پنجم: مراحل برخورد صاحب جواهر با حدیث مضطرب
۷۲	الف) مرحله اول: شناسایی اضطراب
۷۴	ب) مرحله دوم: تبعیض در حجیت
۷۵	ج) مرحله سوم: مؤیدات ترجیح گزارش‌ها از حدیث مضطرب بر یکدیگر
۷۵	د) مرحله چهارم: اعراض یا احتمال تأخیر بنابر شمول اخبار علاجیه
۷۷	مبحث ششم: پیامدهای اضطراب در حدیث
۷۷	الف) پیامدهای اضطراب بر دلالت حدیث
۷۹	ب) پیامدهای اضطراب در حجیت روایت
۸۰	ج) پیامدهای اضطراب در حدیث، در برابر ادله دیگر
۸۱	د) تأثیر منفی حدیث مضطرب بر فتوا
۸۳	مبحث هفتم: کاربردهای حدیث مضطرب
۸۳	الف) بهره‌وری از قسمت غیر مضطرب در حدیث مضطرب
۸۵	ب) بهره‌وری از حدیث مضطرب در ادله سنن
۸۶	مبحث هشتم: مؤیدات ترجیح گزارش‌های روایت مضطرب بر یکدیگر

۸۹	نتیجه گیری
۹۱	فصل دوم: تصحیف در متن حدیث
۹۱	مبحث اول: مفهوم شناسی تصحیف و انواع آن
۹۳	الف) تصحیف در سند یا متن
۹۳	ب) تصحیف در متن مخّل به معنا یا غیر مخّل به معنا
۹۵	مبحث دوم: پیشینه تصحیف پژوهی و ضرورت پرداختن به آن
۹۶	مبحث سوم: نگاه صاحب جواهر به اصل اولیه در تصحیف
۹۹	مبحث چهارم: عوامل تصحیف
۹۹	گفتار اول: اشتباه نسخه نویسان
۱۰۰	گفتار دوم: اشتباه راویان
۱۰۱	گفتار سوم: شباهت ظاهری حروف و کلمات
۱۰۳	گفتار چهارم: دشوار بودن فهم حدیث
۱۰۶	مبحث پنجم: پیامدها و کاربردهای حدیث مصحّف
۱۰۶	گفتار اول: پیامدهای تصحیف در احادیث
۱۰۷	الف) پیامدهای تصحیف در حوزه معنای حدیث
۱۰۸	ب) پیامد تصحیف در حوزه حجیت
۱۰۹	ج) پیامد تصحیف در معارضه احادیث با یکدیگر
۱۱۱	گفتار دوم: کاربردهای حدیث مصحّف
۱۱۲	مبحث ششم: قراین شناسایی و کشف آن
۱۱۲	الف) مخالفت با سیاق
۱۱۴	ب) ناسازگاری با قواعد نحوی
۱۱۶	ج - د) مقایسه روایات هم مضمون با یکدیگر، تعدد روایات، خالی بودن اصول روایی
۱۱۷	ه - و) توجه به سؤال راوی، به وجود آمدن معنایی غیر مشهور یا بعید
۱۱۹	ز) ناهمسویی با لغت
۱۲۰	ح) عدم انجبار تصحیف به کمک فتوای اصحاب
۱۲۲	ط - ی) ناهمسویی تصحیف با نسخه معتبر و کثرت نسخ
۱۲۳	نتیجه گیری
۱۲۵	فصل سوم: زیاده و نقیصه در متن حدیث
۱۲۵	مبحث اول: مفهوم شناسی
۱۲۷	مبحث دوم: پیشینه و ضرورت
۱۲۸	مبحث سوم: تقدم اصل عدم زیاده بر عدم نقیصه
۱۳۱	مبحث چهارم: عوامل زیاده و نقیصه

۱۳۱	الف) راوی
۱۳۲	ب) نساج
۱۳۳	مبحث پنجم: قراین شناسایی زیاده و نقیصه
۱۳۳	الف) گزارش مطلعان و متخصصان حدیث
۱۳۵	ب) سنجش روایت با همان حدیث در کتب دیگر یا با احادیث هم‌مضمون
۱۳۶	ج) مراجعه به کتب اصیل روایی
۱۳۷	د) اتحاد راوی یا سند
۱۳۹	هـ) عدم وضوح معنا
۱۴۱	مبحث ششم: پیامدهای زیاده و نقیصه
۱۴۱	الف) اضطراب
۱۴۳	ب) تأثیر نادرست بر فتوا
۱۴۴	ج) خروج از حجت
۱۴۶	د) شاذ شدن روایت
۱۴۷	مبحث هفتم: راه حل
۱۴۷	الف) اضطراب بودن
۱۴۹	ب) مراجعه به کتب حدیث و استدلال
۱۵۰	ج) مراجعه به نسخه‌های معتد
۱۵۱	د) قرار گرفتن حدیث در باب مربوط
۱۵۲	هـ) موافقت با عامه
۱۵۳	نتیجه‌گیری
۱۵۵	فصل چهارم: ادراج در متن حدیث
۱۵۶	مبحث اول: مقدمه
۱۵۶	گفتار اول: مفهوم‌شناسی ادراج
۱۵۷	گفتار دوم: پیشینه ادراج و ضرورت پرداختن به آن
۱۵۸	گفتار سوم: نظر صاحب جواهر درباره اصل اولیه در ادراج یا عدم آن
۱۶۰	گفتار چهارم: اعتبار حدیث مدرج از نظر صاحب جواهر
۱۶۵	گفتار پنجم: گونه‌های ادراج
۱۶۵	الف) ادراج در آغاز متن حدیث
۱۶۸	ب) ادراج در میانه حدیث
۱۷۰	ج) ادراج در پایان حدیث
۱۷۲	گفتار ششم: اشتباه گرفتن سخن دیگران با کلام معصوم
۱۷۳	الف) شیخ صدوق

۱۷۷	ب) دیگران مثل کلینی و ...
۱۸۰	مبحث دوم: عوامل ادراج
۱۸۲	گفتار اول: شرح و تفسیر روایت
۱۸۷	گفتار دوم: آمیخته شدن اجتهادها با احادیث
۱۸۸	گفتار سوم: ادخال روایتی در روایت دیگر
۱۹۰	گفتار چهارم: اشتباه راوی یا ناسخ
۱۹۱	مبحث سوم: قراین شناسایی و کشف ادراج متنی
۱۹۴	گفتار اول: گزارش مطلعان و متخصصان حدیث
۱۹۷	گفتار دوم: سنجش حدیث با دیگر احادیث
۲۰۱	گفتار سوم: ناسازگاری با کلام اهل لغت
۲۰۴	گفتار چهارم: عدم تناسب با سیاق لغوی متن حدیث
۲۰۷	گفتار پنجم: اسلوب کلام
۲۱۰	نتیجه گیری
۲۱۱	فصل پنجم: موارد کم کاربرد
۲۱۱	مبحث اول: رکاکت لفظی
۲۱۷	مبحث دوم: جمود
۲۲۱	مبحث سوم: عدم شیوع تعبیری در روایات
۲۲۴	مبحث چهارم: عدم یکپارچگی متن حدیث
۲۳۰	مبحث پنجم: قلب در حدیث
۲۳۴	مبحث ششم: ناسازگاری با شأن معصوم
۲۳۹	مبحث هفتم: ناسازگاری با کتب لغت
۲۴۴	مبحث هشتم: تقطیع نادرست
۲۴۷	مبحث نهم: وقوع نقل به معنا
۲۵۱	مبحث دهم: مخالفت با اصول و قواعد زبان عربی
۲۵۶	مبحث یازدهم: وضع در حدیث
۲۶۵	نتیجه گیری
۲۶۹	کتابنامه
۲۶۹	الف. کتاب ها
۲۸۱	ب. مقالات
۲۸۳	ج. پایان نامه ها
۲۸۴	د. نرم افزارها
۲۸۴	ه. وبگاه ها

سخن ناشر

بی تردید، احادیث و روایات یکی از منابع مهم در علوم اسلامی است که علاوه بر ارائه و تبیین موضوعات دینی و فقهی، موضوعات مرتبط با دیگر علوم را نیز دربردارد و بسیاری از اطلاعات تاریخی و اجتماعی و طبی و علمی و فلسفی و کلامی را به ما منتقل کرده است. به گزاف نیست اگر بگوییم که چه بسا بسیاری از اطلاعاتی که در کتب دانشمندان و علمای اسلامی بیان نشده، در احادیث و روایات بیان شده است و می توان آنها را استخراج کرد و به نکات جدید یا تکمیلی دست یافت.

اما در این میان، آنچه بایسته پژوهش است، نگاه موضوعی و روشمند به این گنجینه علمی است تا بتوان از رهگذر دیدگاه‌ها و شیوه‌های مختلف، به نتایج تازه دست یافت. دانش‌هایی که می‌تواند پژوهشگر را در این امر یاری رساند، روایة‌الحديث، درایة‌الحديث و فقه‌الحديث است و حدیث‌پژوه در این دانش‌ها شیوه‌های پردازش و بررسی حدیث را می‌شناسد و رویکردی انتقادی و سنجشی در حدیث‌پژوهی می‌یابد و در خواهد یافت که حدیث‌پژوهان سده‌های مختلف تا چه حد در بحث و فحص خود کامگار بوده‌اند و نقاط قوت و ضعف هریک از آنان چه بوده است. این امر در بررسی روایات فقهی که

یکی از پهنه‌های گسترده حدیث پژوهی است، اهمیت مضاعف می‌یابد، چراکه در آن، مبانی دینی و احکام شرعی مسلمانان ارائه و تبیین می‌شود.

یکی از کتاب‌های فقهی برجسته عصر حاضر که نمود چنین حدیث پژوهی‌ای است، کتاب جواهر الکلام نوشته محمدحسن نجفی است. او در این کتاب که مجلدات آن به بیش از چهل جلد می‌رسد، تمامی ابواب فقهی را بررسی کرده و در تحلیل فقهی خود، رویکردی فنی و انتقادی را در بررسی روایات به کار بسته است. بازخوانی این رویکردها و شناسایی شیوه‌های تحلیلی او در خور پژوهش است و در کتاب پیش‌رو به آن پرداخته می‌شود.

نویسندگان در این کتاب کوشیده‌اند با بررسی تمام مجلدات جواهر الکلام، روش مرحوم نجفی در نقد لفظی احادیث را شناسایی و تحلیل کنند. اینان پس از بیان مقصود خود از «روش»، و نیز تبیین جایگاه نقد متن حدیث، اهمیت نقد لفظی را یادآور می‌شوند و شیوه‌های این گونه نقد را در کتاب جواهر الکلام می‌جویند و روش مرحوم نجفی در نقد لفظی احادیث و مبانی آن را می‌شناسند. اضطراب، تصحیف، ادراج، و افزایش و کاهش در متن حدیث. از موضوعات عمده در نقد لفظی احادیث‌اند که نویسندگان کوشیده‌اند تا روش صاحب جواهر را در این خصوص و برخی موارد دیگر شناسایی کنند.

ناشر امیدوار است که این کتاب زمینه برای بازخوانی آثار حدیثی و فقهی را از منظرهای گوناگون پژوهشی فراهم آورد. در ختام سخن، از همه کسانی که در آماده‌سازی و نشر کتاب حاضر از هیچ کوششی دریغ نکردند، سپاسگزاری می‌شود. و از همه خوانندگان فرهیخته تقاضا می‌شود تا انتقادات سازنده و پیشنهادهای راهگشای خود را با ناشر در میان بگذارند. و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین.

مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی